

Puithoonete ornament¹

Janīna Kursīte

Muistsed lätlased arvasid teistegi rahvaste kombel, et sisselõigatud, sisseuuristatud, värvitud märgid võivad kaitsta samavõrd turvaliselt nagu võtmedki ning neist isegi paremini, tuleb vaid teada märkide jõudu, uskuda sellesse ning seda oskuslikult kasutada. Aja möödudes haihtusid kaduvikku märgikeelt puudutavad teadmised ning nende teadmiste edasiandmine, samuti usk nende elementide maagilisse väesse. Märgilise nägemise äratamiseks peab saabuma mingi impulss. Märganult hakatakse aduma, mõtlema, üritama aru saama ja kasutama. Tundub, et viimasel ajal on üha rohkem ja rohkem hakatud tajuma vajadust majade kaitsemärkide järele, esialgu on küll tegemist lihtsustatud käsitusega (ostetakse ära, riputatakse või kinnitatakse maja külge ning asi ants!). Lätlaste hoonetes on tavapäraselt lõigatud, värvitud või üles seatud nii üksikud märgid kui ka kindlaksmääratult järjestatud ja korrastatud ornamentmärgid. Ükskõik missuguse traditsioonilise ornamendi alus on motiivide (elementide) korduvus (rütm) ja sümmeetria, seda asjaolu võib täheldada ka lätlaste hoonete kaunistusdekooris. „Lätlaste kultuur on ruumi kaunistuskultuur, ning see on arvatavasti üks lätlaste kultuuri olulisim dominant” (Ryžakova 2002: 5).

Lätlastel domineerib endiselt geomeetiline ornament, mistap ollakse konservatiivsed, sest kõrvuti loomuliku maailma figuuride kujutamise (koopapiktogrammide naturaalne stiil) esinev matemaatilistele proportsioonidele ning arvude sümbboolikale (Schneider 1946: 50) tuginev staatiliste geomeetriliste vormidega geomeetiline ornament oli iseloomulik juba noorema kiviaja kultuurile (Zemītis 2004: 34), jätkudes pronksiajal (Hudožestvennaja... 1994: 334). Indoeuroopa rahvad pöördusid hiljem järk-järgult suurema või väiksema stilisatsiooniastmega taim- või loomornamendi kujutamisele. Me oleme sajandite kestel alles hoidnud geomeetrilise ornamendi arhailisuse, seal hulgas hoonete kaitsemärkide ja dekoori kujul.

Ornamendi olemasolu, samuti üksikuid märke (viiskand/painajarist e pentagramm, kaheksakand/pügalrist e oktagramm, kaldrist/diagonaalrist, päikeserattad jne) puudutav üksikasjalik käsitlus – mismoodi nimetatud

1 Peatükk „Koka ēku ornaments” Läti Ülikooli folkloristikaõppejõu, professor Janīna Kursīte raamatust „Lätlase kodu” („Latvieša māja”, 2014), lk 154–159.

Foto 1. Kaitsemärgid saja-aastase sauna välisseinal, ukse lähistel. Alsunga, Kurzeme, 2005.
Janīna Kursīte foto.

märgid on tehtud (enamasti värvitud) või mis viisil õõnestatud (sisse lõigatud, sisse uuristatud) – on ära toodud Janīna Kursīte raamatus „Lätlase kodu” hoonete seintele, ustele, uksepiitadele, tappidele pühendatud peatükkides.

Siinses kirjutises ei käsitleta mitte üksikuid märke eraldi, vaid märgikogumit e ornamenta ning selle kasutamist. Käsitledes ühelt põlvkonnalt teisele edasi antud ornamente, võib tõdeda, et hoonetel on enamjaolt samasugune geomeetiline ornament nagu rahvarõivastelgi: tikanditel, tekkidel, kinnastel ja sokkidel, teisisõnu, ornamentide aluseks on visuaalselt hoomatav rütm – elu, arengu, aja dünaamilise aspekti märk. See on näiliselt vastuolus Saksa etnoloogi Marius Schneideri kunagi esitatud teesiga, et geomeetrist ornamenta iseloomustab staatika. Tundub siiski, et nimetatud ornament hõlmab mõlemat ülesehitusprintsipi – staatika väljendub paarisarvulisusele rajanevates elementides (nt mitmesugused rombide e „lauad”/„aiad”), dünaamika aga paaritutele arvudele rajanevates elementides (nt mitmesugused kolmnurgad). Üksikutes geomeetrist ornamentide märkides (näiteks mitmesuguse kujuga ristides) ühinevad väga sageli nii paarisarvulisusele (staatikalale) kui paaritutele arvudele (dünaamikale) rajanev ülesehitusprintsip. Muiste kasutati üksnes harukorral majade kaitseks mitme põhielementide (nt painajaristi/pentagrammi, kaldristi/diagonaalristi, päikeseratta) jada. Enamasti esineb üks märk, mis võib ka korduda (näiteks päikeserattad aida sillusel).

Kuigi rahvapärases riietuses ja majade dekooris on kasutatud ka geomeetrist ornamenta, ei tulene sellest tõigast ainuüksi, et meie rahvuskultuur on kord loodud ning põlvest põlve edasi antud tardunud põhimõtete

kogum. Toretsevalt ornamenteeritud veimevakkades domineerivad just taimemotiivid, mis tunnistavad teiste kultuurimõtjude omandamis- ja mugandamisvõimet. Uuema aja (eriti 1920.–1930. aastate) tikandites (ilustatud rätid, seinavaibad), toakaunistustes (jõulukroonid), aknapiitade väljalõigetes on ühendatud nii geomeetiline ornament kui ka taimornament ja loomamotiividega ornament. Siiaamaani geomeetrilise kuvandi säilitanud Kuramaa rahvarõivastega käivad kokku lillelised naisterätid, mis said kuramaalastele omasteks vististi Kuramaa hertsogiriigi aegsete kaubandussidemete käigus. Traditsioonidest kinni pidamine pole tähendanud, et oleme uuenduste suhtes tõrjuvad. Traditsioon on püsinud dominandina, uuendused on saabunud perifeersete ilmingutena. Vana ja uus jagunevad vast kuldloike (jumaliku proportsiooni) kohaselt: üks (uus) kolmele (traditsionaalne). Uuenduste (siin: loominguiliselt mugandatud laenude) allikaid võib leida germaani (peaasjalikult baltisaksa), soome-ugri (liivlaste, eestlaste), slaavi (valgevene, vene, poola) kultuurist, sealhulgas ka ornamentidest.

Latgale majade külluslik väliskaunistus lähtub peaasjalikult eelmistelt põlveldelt päritud geomeetrilise kirja printsüübist, mida täiendavad naabritelt – venelastelt, valgevenelastelt, poolakalt – laenatud taimornamendid või looma- (linnu-)motiividega ornamendid. Teistes Läti piirkondades pole maju praktiliselt ornamenteeritud või on – eriti Läti omariikluse esimestel aastatel – kasutatud stiliseeritud ornamente (geomeetrilise kirja jadaga; näiteks ühel maanteeäärsel majal, mis asub Jeri vallas Rūjiena lähistel. Nimetatud maja ehitati 1930. aastatel, kaunistatud nastiku-motiiviga kirjaga, millele lisanduvad päikeserattad ja nelinurk-märgid.)

Lätlaste ja valgevenelaste/leedulaste majade võrdlemisel võib kokkuvõtlikult möönda, et lätlaste majade ornament on tagasihoidlikum, mitte nii esiletükkiv: „Ornamenti kasutatakse ainult neis kohtades, kus see on konstruktüivselt õigustatud, vaatajale hästi nähtav ning rikastab tõepoolest ehitusvormist lähtuvat muljet” (Kundziņš 1918: 489).

Vidzemes on vanimad geomeetrilise ornamendi näidised säilinud 18. ja 19. sajandil ehitatud vennastekoguduste (hernhuutlaste) palvemajades, tegemist on nn päikesepostide (sammaste) või keraga postide (sammaste) kaunistustega. Vennastekoguduste palvemajade arhitektuuri uurija Roberts Legzdiņš peab nimetatud kaunistusi üsnagi põhjendatult paganlusest ülevõetud sümboliteks:

[Vennastekoguduste] rajatistesse ilmuvad vanade jumaluste aja ehk paganlusaja sümbolid. Nii nagu Norra püstpalkkirikutes, kus ristiusu-sümbolite kõrval esinevad saagade motiivid ning paganlike templite dekoor, nõnda võib ka vennastekoguduste palvemajade kaunistustes

täheldada vanade jumalustega seotud sümboloid, graafilisi märke, mis on stiliseeritud kujul kandunud läti ornamentidesse. Kõige muljetavaldavam on nn päikesepost (samm) e keraga post (samm), kus päikesejumala sümbol on plastiliselt lahendatud väga omapärasel viisil. (Legzdiņš 1962: 2.)

Läti talu-uurija ja arhitekt Pauls Kundziņš mainis oma meenutustes, et just vennastekoguduste (hernhuutlaste) palvemajade omapärane väljanägemine ja kaunistused ajendasid teda üldse arhitektuuri poole pöörduma. Olles poliitilise instituudi tudeng, sõitis ta 1907. aastal või vahetult pärast seda ühel suvisel vaheajal päeval rongiga isakoju Smilteneesse:

Rongiga Riist Smilteneesse sõites pidin Valmieras ümber istuma väikesesse auruveduriga rongi. Tunni jagu tuli veel oodata. Sammusin lähimasse taluhoovi, kus paistis eriti silma üks õlgkatusega avara hoone. Uks oli lahti, läksin sisse ja tardusin nagu nõiutult: avara ruumi keskel oli laetutoestuseks paigaldatud puupostide rida, iga post oli keskelt iseäralikult kaunistatud: keskosas kitsenevate postide ahendis oli kera.² [---] Nimetatud hoone oli Kauguri valla Gaide palvemaja. (Kundziņš 1978: 40.)

Gaide palvemaja ehitati 1765. aastal, selliseid hooneid rajati ka 18. sajandi teisel poolel (näiteks Mežuļi palvemaja 1769. aastal). Postidel oli puhtpraktiline funktsioon, ent sel juhul ei oleks pruukinud neid iseäralisel viisil kaunistada. Kunstnik ning etnograafiliste muustrite uurija Jēkabs Bīne on nimetatud postide kuju ning liike käsitlenud eraldi kirjutises (Bīne 1956), tarvitades nende kohta nimetust *päikesepost*, otsides ning leides paralleele leedulaste, preislaste, vanade hindude, norralaste, karjalaste jt rahvaste kunstis. Jēkabs Bīne on nn päikeseposte käsitleanud kahe jumaliku printsibi – Taevaisa (Jumal) (posti alaosa, ülessuunatud kolmnurga teravikuga) ja Māra

Foto 2. Gaide palvemaja „päikesepostid”. Allikas: Kundziņš 1978: 40.

2 Pauls Kundziņš nimetas seda posti rõngaspostiks/sambaks (läti k *bumbuļstabs*) e päikesepostiks/ päikesesambaks (läti k *sauļotais stabs*), läti keeles on sellel ka nimi *krupītis* ‘kärnkonn’.

(posti ülaosa – alla suunatud kolmnurga teravikuga) ühendust ning mõlema kokkupõimumist posti keskosas:³

Jumala – Taevaisa ja Māra – Maaema märkide ühendusena võib käsitleda meie muinasehituses ja tarbekunstis levinud päikeseposti. [---] Meie muinasehitistes kasutatud poste uurides võib näha kordumas ühte ja sama põhiliiki: kahe otsapidi kokkupandud koonuse või püramiidi kesksel on kera või kuup. [---] Nimetatud päikesepost pole säilinud mitte üksnes balti rahvastel, vaid ka aarjalaste algrahva kõige kaugema haru, indiaalaste hulgas. (Bine 1956: 69)

Foto 3. Maja veranda päikesesammas. Dundaga kihelkond, Kurzeme, 2014. Janina Kursite foto.

Nimetatud hüpoteesi võib aktsepteerida või ka mitte, kuna üldistuse tegemiseks pole piisavalt näiteid, küll aga võib öelda, et kõrvuti kõnealuste postide puhtpraktilise toetusfunktsiooniga sümboliseerisid need paljude rahvaste müütilistes ettekujutustes kosmilist puud e ilma puud. Päikeseposte kasutati tänu Kundziņši ja hiljem ka Legzdiņši uuringutele ning arhitektipraktikale Läti omariikluse alguskümnenditel (enne Teist maailmasõda) mitmetes ühiskondlikes hoonetes:

Meie uuema aja ehitises [---] on postide puhul rangelt järgitud kunagisi originaale või neid hoopistükkis vabalt tõlgendatud või muudetud. [---] Ķemeri restorani Lõbus Sääsk lagesid toetavad postid järgivad Mežuļi palvemaja eeskujusid, isegi pindade kirvega viimistlemisel on lähtunud algupärandist. Oskars Kalpaksi mälestuspaigas (Airītes) rajatud hoone veranda postide kuju (nagu Lielupes asuva insener Podnieksi elamulgi) erineb minimaalselt oma Gaide palvemaja prototüübist. [---] Meredepartemangu rajatud turistide kioskid Daugava kaldapealsetel (Staburagsi juures Kokneses jm) on

3 Vrd Kõiva 2015: „1+2+3=6. Sümboliseerib polaarsuste liitu. Kaks kokkupõimunud kolmnurka – ülespidine on mees, tuli ja taevas ning alaspidise tipuga kolmnurk on naine, vesi ja maa.”

dekoreeritud postidega, mis lähtuvad Gaide palvemaja tugipostidest. [---] Ka Surmasaare muuseumi eeskoja keraga postid pole mõne etnograafilise näidise jälgend. Läti kirjanike ja ajakirjanike liidu käsutuses olnud Sigulda lossis on keramotiivi kasutatud interjööripostide dekooriks. (Kundziņš 1938: 18–19.)

[Riia presidendilossi Saadikute akrediteerimissaali] *lae keskpaiga nelinurgas asuval freskomaalil on kasutatud toretsevat päikeseposti motiivi, kusjuures nurkades on näha mütoloogiliste jumaluste kujud. [---] Ansis Cīrulis⁴ – eelnimetatud Riia presidendilossi Saadikute akrediteerimissaali freskomaali autor – on, erinevalt Jelgava Maarahva hotelli (1921) ja Ogre lastesaanatooriumi (1927) jaoks loodud freskomaalidest Riia presidendilossi laemaalingu puhul teadlikult kasutanud lakoonilise dekoratiivmaali põhimõtteid, mille vormitinglikkus on edukalt kooskõlastatud ornamentaalse rütmikaga. (Lamberga 2008: 126.)*

Hoonete puhul (peaasjalikult elumajadel ja aitaldel) kaunistati ukсед ja aknapiidad, laiemalt äärelistud/äärelauad, puidust aknaluukide korral ka need. Ornamentaalseid kaunistusi kasutati ka aida silluse tugipostidel (aida eesruumi postidel), linnupea või hobusepea või sarve kujuliseks voolitud unkalaudade⁵ otsadel, puhuti ka pennidel (nende alaosas). Ornamentaalsed kaunistused esinevad ka piirdeaedadel (taradel). Kaunistused on suunatud väljapoole, et neid näha oleks. Teist laadi ornament (peaasjalikult üksikmargid) oli lõigatud majatappidele/nurkseotistele (seespool). See ei paistnud välja, nimetatud ornamendi ülesanne oli kaitsta hoone vundamenti ning ühes sellega hoonet ennast välise ohu eest (kahjulikud vaimud, kurjad inimesed, loodusstihiad jne):

7271. Maja kõigi nelja tapi sisse lõigati kaitseristid (kaldristid, ristkülikukujulised ristid, viiskannad e painajaristid), sel viisil kaitsti hoonet pikse sisselöömise eest ja muude võimalike väliste hädade eest. (LTT)

4 Ansis Cīrulis (1883–1942), Läti graafik, maalikunstnik, dekoratiivkunsti meister. Õppis Riia Saksa käsitöölise seltsi koolis (1899–1902), Venjamiņš Blūmsi kunstikoolis (1903–1904), Jūlijs Madernieksi kunstistuudios (1904–1906), Peterburi Parun Stieglitzi tehnilise joonistamise keskkõppeasutuses (1906). 1908–1914 veetis mitmed talved Pariisis, kus täiendas end Rodolphe Juliani asutatud Académie Julian'is. 1923 pälvis 1. koha Riia presidendilossi Saadikute akrediteerimissaali projektikonkursil. 1935 pälvis Grand Prix' Brüsseli maailmanäitusel ja 1937 kuldmedali Pariisi maailmanäitusel, 1938 kuldmedali Berliini rahvusvahelisel käsitöönäitusel. Suri 15.09.1942 Riias.

5 Taluhoone kelpkatuse kummaski otsas asuva unkaaugu ülaservale loodud ristamisi asetsevad lauapaarid.

Hoonete ornamendis kasutati märkidena (vormielementidena) diagonaalriste, kolmnurksid (üles ja alla suunatud teravikuga), päikeserattaid, suurema või väiksema stilisatsiooniastmega nastikumärke, viiskandu e pentagramme (tavaliselt eraldi märgina, mitte märgijadana), erikujulisi ja eri suurusega rombe. Uuematel aegadel on dekoori ja kaitseelementidena kasutatud kaheksakandaseid e oktagramme. Tõsi, kaheksakandade jadasid võib kohata (kuigi mitte eriti sageli) juba vähemalt 20. sajandi alguses (näiteks Sakstagalsi hoonete katuseäärte kaunistused). Latgales lisandusid eelmainitule veel stiliseeritud taime- ja linnumotiivid. Katoliku usku piirkondades (Latgale, Kuramaa suitide⁶ asustused) tehakse siamaani ukse siseküljele või välimisele poolele ristid või märgijada: 20+K+B+M+14.⁷ Latgales esinevad veel juhud, kui ustele tehakse kõrvuti nii katoliku kui ka ortodoksi ristid, mis kajastab majaliste kuuluvust eri konfessioonidesse.

Kokkuvõttes (käsitledes alustuseks hoonete akna- ja uksepiitasid, aknalaudasid, penne ning lõpetades tööriistadega) võib tõdeda, et ornamentidel oli oluline tähtsus nii maagilisest kui ka puhtdekoratiivsest

Foto 4. Kaitsemärk maja palgis. Turlava, Kurzeme, 2010. Janīna Kursīte foto.

Foto 5. Läti maja uks Siberis, 2003. Janīna Kursīte foto.

- 6 Suitid (läti k *suiti*) on läti keelt kõnelev balti rahvas, kelle ajalooliseks keskuseks on Alsunga. Tänapäeval on suite ligikaudu 2500. Suite eristab lätlastest katoliku usk, ka on nende kultuuris säilinud mitmed vanapäraseid jooned. Kultuuriliste eripärade tõttu ei ole kõik suitide aladel elavad katoliiklased suitid.
- 7 Kodu kaitseks ustele kirjutatud kolme kuninga nimetähed (Caspar/Gaspar + Melchior + Balthasar) ja aastaarv. Arvud 20 ja 14 viitavad sellele, et märk on tehtud 2014. aastal. CMB – lühend väljendist „Christus mansionem benedicat” („Kristus õnnistab seda maja”). Kolmekuningapäev on 6. jaanuaril ja kirikukalendris on see päev, kui kolm Hommikumaa tarka (kuningat) leidsid Jeesuslapse.

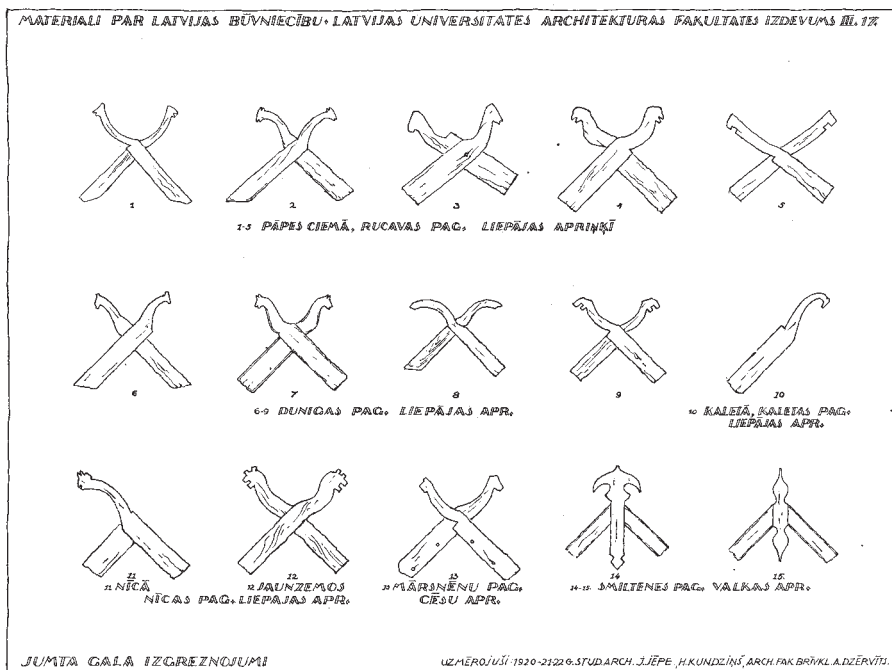
aspektist. Ornamendikeel, kõrvuti hoonete värvi- ja kõlakeelega, aitab paremini mõista hoone tähendust ja laiema võttes selle peremehegi maailmataju:

Lätlaste ornamendi (mustri) puhul on tegemist meie iseloomuga, mis väljendub struktuuralse tegevuse tulemusena. See on maailma- ja elutunde modelleerimine esteetiliste/sümboolsete märkide abstraktses keeles. See on rahva vaimse ja esteetilise kogemuse talletamine ühel konkreetsel kultuuri kodeerimise tasemel. (Celms 2007: 38.)

Foto 6. Maja Rūjiena piirkonnas (Jeri). Ehitatud 1930. aastatel. Janina Kursite foto.

Geomeetrist ornamendi seostatakse tavapärast abstraktse mõtlemisega või järkjärgulise abstraktsele mõtlemisele üleminekuga (Hudozhestvennaja... 1994: 334). Tekib justkui vastuolu ja mittevastavus sellega, mida n-õ väljaspoolsed arvavad lätlaste kohta ning mismoodi lätlased ise endid hindavad.

Joonis 1. Kaunistustega unkalaudu Latgalest, 20. sajandi algus. Lāti Ūlikooli arhitektuuriteaduskonna tudengite joonis.

Dainade ülesehitus ja folkloor laiemalt võttes rajanevad justnimelt konkreetsel mõtlemisel ja maailmatajul. Ka talude puithoonete (palkhoonete) ehitamine lähtus konkreetselt teadmistest, mitte abstraktselt projekteerimisest. Kuivõrd on see ühitatav lätlaste truudusega just abstraktselt geomeetrilisele ornamendile, mitte loomamotiiviga ornamendile või taimornamendile? Tundub, et just nimetatud asjaolu viitab sellele, et konkreetselt, silmade ja kõrvadega hoomatavat armastavad lätlased suutsid seda imelisel viisil tasakaalustada abstraktsuga. Selleks omistati abstraktsel konkreetseid omadusi (arvude ja värvide sümboolika), mis võimaldas saavutada mõlema põhimõtte kokkukuuluvust.

Tänapäeval (20. ja 21. sajandil) domineerib hoonete sisemisel ja välimisel ornameenteerimisel kindlasti dekoratiivne printsiip, seevastu kuni 20. sajandini (kui lähtuda kogutud rikkalikust folkloorimaterjalist) oli valdav just maagiline printsiip. Majalised adusid sagedasi väljastpoolt ähvardavaid ohte (vaenlased sõja puhul, röövlid segastel aegadel, käskijad teoorjuse ajal, jne), sestap ei turvatud kodusid/hooneid mitte üksnes füüsiliselt, vaid ka maagiliselt, kaitstes neid justnimelt geomeetrilise ornamendi märkidega.

Läti keelest tõlkinud Hannes Korjus.

Allikad

Bīne, Jēkabs 1956. Mūsu rotājošie raksti. Sauļotais stabs. – *Labiētis*, 69–70.

Celms, Valdis 2007. *Latvju raksts un zīmes. Baltu pasaules modelis. Uzbūve. Tēli, Simbolika*. Rīga: Folkloras informācijas centrs.

Hudozhestvennaja 1994 = Художественная культура первобытного общества 1. Koost. I. Himik. Sankt-Peterburg: Slavia.

Kursīte, Janīna. 2014. *Latvieša māja*. Rīga: Rundas.

Kundziņš, Pauls 1918. Mūsu sirmā lauku būvniecība. – *Jaunā Latvija* 7, 478–490; 8, 553–556.

Kundziņš, Pauls 1938. Tautas celtniecības rotājumu motīvi mūsu jaunceltnēs. – *Latvijas arhitektūra* 1, 17–24.

Kundziņš, Pauls 1978. Kā es tapu par arhitektu. – *Architekts* 17/18, 40–41.

Kõiva, Mare 2015. *Numbrimaagia eesti rahvausundis*. Lasteaiaõpetajate eesti keele

koolitusseminar 3. detsembril 2015 Eesti Kirjandusmuuseumis. http://www.folklore.ee/kp/lp/2015/Mare_Koiva.pdf.

Lamberga, Dace 2008. Gleznotājs un zīmētājs. – *Ansis Cīrulis. Saules pagalmos*. Rīga, 94–146.

Legzdiņš, Roberts 1962. Brāļu draudze un Vidzemes latvieši. – *Architekts* 11/12, 1–2.

LTT = *Latviešu tautas ticējumi*, 1–4. Koost. P. Šmits. Rīga 1940–1941.

Ryžakova, Svetlana 2002. Язык орнамента в латышской народной культуре. Москва: Indrik.

Schneider, Marius 1946. *El Origen Musical de Los Animales-Simbolos En la Mitologia Y la Escultura Antiguas*. Barcelona: Instituto Español de Musicología.

Zemītis, Guntis 2004. *Ornaments un simbols Latvijas aizvēsturē*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Janīna Kursīte. Uldis Pāže foto.

Janīna Kursīte-Pakule (s 1952) õppis Tartu Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonnas vene keele ja kirjanduse osakonnas (1970–1975), lõpetas Läti Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonna vene keele ja kirjanduse osakonna (1976). Filoloogiadoktor (1993), Läti Teaduste Akadeemia akadeemik (1997), Läti Ülikooli professor, Läti Seimi liige. Tema peamised uurimisteemad on balti ja läti folkloor ja mütoloogia, läti kultuuriajalugu, läti luuleteooria. Janīna Kursīte on kokku 16 raamatu autor, neist viimati ilmunud on „Dainu kodekss” (2018, „Läti rahvaluule sümbolite sõnaraamat”); „Zimju valoda: latviešu žesti” (2016, „Märkide keel: läti žestid”); „Latvieša māja” (2014, „Lätlase kodu”), millest on tõlgitud ka käesolev katkend.

Hannes Korjus. Jana Dukaļska foto.

Hannes Korjus (s 1965) on tõlkija ja ajakirjanik. Lõpetanud 1989. aastal Moskvaa Üleliidulise Riikliku Kinematograafia Instituudi majandusteaduskonna. Temalt on ilmunud 2011. aastal raamat „Lätimaal eestlasi otsimas”. Läti keeles ilmus 2017. aastal kultuurilooline ülevaatteraamat lutsi maarahvast „Ludzas igauņi: Zemes dieva tauta”. Tõlkinud eesti keelde ka läti ilukirjandust: Kristīne Želve „Juukselõikajatüdruk” (2014), Māra Zālīte „Viienäpu” (2015).

Saateks

Leele Välja

Vaadates Kursite käsitlust Läti taluarhitektuuri puitornamentikast siinses kontekstis, võib sedastada, et meie taluarhitektuuri kaunistamine on alati olnud äärmiselt napp. Silma jäävad unkalauad (mis ei ole aga otseselt kohaspetsiifiline ilming, vaid kasutusel suures osas Euroopast), mille asetus oli hoone kaitse seisukohalt sümboolne ja millesse lõigati mitmesuguseid kaitsemärke:

Unkalaudade asend kõrgel katuseharjal andis neile kogu hoonet kaitsva tähenduse, mis muutus eriti mõjusaks kaitsemärkide lõikamisega kattelaudadesse ja unkalaudade otstesse. Unkaaugu kattelaudadesse lõigati (õhu- ja valgusavadeks) risti, ketta, kolmnurga, südame jm üldtuntud sümboolseid motiive. Üle harja ulatuvate unkalaudade otsad lõigati stiliseeritult hobuse- ja linnupea või sarvekujuliseks. Eestlane uskus, et nende märkidega hoitakse majast eemal haigused, õnnetused, vargused, et need toovad maja kodakondsetele õnne. Võrreldes naaberrahvastega on eesti unkalauad kujundatud märksa lihtsamalt ja napimalt. (Saron jt 2008: 9.)

Unkalaudade kohta on ilmunud ka eraldi artikkel ERMi aastaraamatus (Kaldmaa 1947: 118–137). Dekoorist rahvapärases arhitektuuris üldiselt on kirjutanud Kaljo Põllu (vt nt Põllu 2004).

Ka on teada üksikuid dekoratiivsete kaunistustega tugisambaid aitadel (Ruhnu, rannarootsi, Halliste). Neis üksikutes kohtades, kus näeme slaavi taluarhitektuuri puitkaunistusi meenutavaid geomeetrilise ornamendiga puulõikeid, on need enamasti jäljendused raudteearhitektuurist (Järvamaa) või mõne mõisa või lähedalasuva kuurortlinna puithistoritsismist (Narva-Jõesuu). Kursite artiklis seoses Latgale taluarhitektuuriga esile toodud traditsioonid ja tähenduslik sümboolika siin mingit rolli ei mängi.

Huvitav on ka paralleel Eesti peremärkidega (vt Pallo 2005): on ilmne, et maja välisilmes nad esile ei tõusnud. Sümboolikat, maagiat ja tähenduslikkust, millest Kursite räägib, leiab aga küll: eelkõige toimisid nad omandi märgistajana, kaitse-sümboolika tuli selle järel.

Ka valdkonna uurimissuunad on erinevad: meie taluarhitektuuri uurijad on tegelenud eelkõige hoonete põhiplaanide, konstruktiivsete ja funktsionaalsete eripärade, ehitustehnoloogiate ja üldise väljanägemisega. Ehk

käega katsutava ja silmaga nähtavaga, sh ka olmega, mis hoonete väljanägemist mõjutab; semiootilist (täenduslikku) tausta praktiliselt uuritud ei ole. Ornamentika uurimine on meil keskendunud eelkõige tekstiilile, vähem teistele käsitööliikidele. Ühelt poolt on seda tekstiilis võrreldes teiste valdkondadega väga palju, teisalt on aga rahvuslik tekstiil meie rahvapärandi kõige mitmekülgsemalt läbiuuritud osa.

Eesti taluarhitektuuri uurija Tamara Habichti sõnul on meil tähelepanuväärne korrektselt rajatud palkseinte nurkade taotluslik esteetika; huvitav leid on ka suurte õuepuude kauaaegne teadvustamine omaette ehiselementina, olulise osana taluõuest. Selle teema kohta võib lähemalt vaadata tema kirjutist „Ehiselementidest Eesti taluarhitektuuris” (Habicht 1976: 126–169).

See väike sissevaade Läti taluarhitektuuri uurimisküsimustesse võiks tulevastele uurijatele huvi pakkuda: loodetavasti inspireerib Kursite artikkel uusi vaatepunkte leidma.

Allikad

Habicht, Tamara 1976. Ehiselementidest Eesti taluarhitektuuris. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat* XXIX. Tallinn: Valgus, 126–169.

Kaldmaa, Ida 1947. Lõigetega unkalauad eesti taluehitistel. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* XV. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 118–137.

Pallo, Sirje 2005. *Eesti peremärgid*. Tallinn: Grenader.

Põllu, Kaljo 2004. *Hiiumaa rahvapärane ehituskunst: Eesti Kunstiakadeemia uurimisreiside materjalide põhjal*. Tartu: Ilmamaa.

Saron, Juta, **Lutsepp**, Elo, **Metslang**, Joosep 2008. *Rehemaja inventeerimise juhend*. Tallinn: Eesti Vabaõhumuuseum. Kättesaadav ka: www.digar.ee/arhiiv/et/download/80310.

Ornament of wooden buildings

Abstract

In this translation of a chapter from monograph “Latvian’s Home” (“Latvieša māja”, 2014), the author provides an insight into the decorations of wooden houses in Latvia, including incisions and ornamental wall decorations and she also differentiates architectural details like the so-called ‘sun posts’ and decorated boards on sides of a triangular opening in the hip under the roof. At the beginning of the paper the author refers to the fact that the ancient geometrical ornament has been more typical of Latvians, which has been preserved also during the time when East-European nations gradually took over the ornaments depicting plants and animals. The author approaches ornamentation as one complete entity and draws attention to the perceived visual rhythm in ornamentation. The individual signs of the ornament are combined either in pairs (statically) or in odd numbers (dynamically). The more modern ornamentation is made up of geometrical ornament with plant ornaments. The author gives an overview of more widely-used signs – slanting crosses, triangles, octagons, and the chalk marking 20+K+B+m+14 widespread in Catholic regions, etc.

Kursīte discusses one peculiar decorative element of the houses – the so-called ‘sun posts’, which in big rooms are just very practical (e.g. in houses of prayer), but which might have also carried some cosmic symbolism.

In buildings (mainly dwelling houses and storehouses), the doors and window jambs, wider battens/boards, and the wooden window shutters were decorated. Ornamental decorations were also used on the top of the boards decorating the triangular opening in the hip under the roof, which were carved like a bird’s or a horse’s head, or shaped like a horn, sometimes even under the collar beams. The decorations were directed outwards so they would be visible. The other kind of ornament (mostly single signs) was cut on house tenons/mitre (i.e. inside). This was not visible, but the ornament had to protect the foundation of the house and the building from hazards coming from the outside (evil ghosts, evil people, natural elements, etc.).

In conclusion it may be said that from a magical and a decorative point of view, ornamentation played an important role in the wooden architecture of Latvia.

In the short preface the themes highlighted by Kursīte are compared with the wooden architecture of Estonia; it is stated that there are similarities but one has to work hard to find them.